

Η ΠΑΝΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ Η ΕΤΕΡΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ

(Επαναπροσδιορίζοντας το περιεχόμενο της ανθρώπινης προσπάθειας
στο πλαίσιο των παραγωγικών συστημάτων)

Γεώργιος Θ. Χατζηκωνσταντίνου

Καθηγητής Οικονομικής Θεωρίας στη Νομική ΔΠΘ

Πρόεδρος του Τμήματος Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων και Ανάπτυξης ΔΠΘ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εισαγωγή
2. Η εργασία ως συντελεστής παραγωγής
3. Προς μια νέα αντίληψη
4. Εργασία και σύγχρονη μεταλλαγή
5. Επίλογος
6. Βιβλιογραφία

1. Εισαγωγή

Μελετώντας τον Χέγκελ μαθαίνει κανείς για την “Πανουργία του λόγου”. Κι αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για την μέγιστη υποκρισία που χρησιμοποιεί διαδικασίες ουσιαστικά λογικές ή ενέργειες προσανατολισμένες σε ενδιαφέροντα φαινομενικά ιδιαίτερα. Ανακαλύπτει, ταυτόχρονα, μια θεώρηση της αλήθειας, που στη διαχρονικότητα της μοιάζει να γράφτηκε για τις αρχές του 21ου αιώνα, επιχειρώντας να θρέψει με βεβαιότητες εκείνους που κριτικά στέκονται απέναντι στις εξελίξεις και με αβεβαιότητες εκείνους που επιλέγουν τον φαινομενικά ήρεμο δρόμο της κυρίαρχης λογικής: κάθε ιδέα κλειστή, παγωμένη, αφηρημένη, αποκομμένη από το όλο του οποίου αποτελεί μέρος, είναι λαθεμένη, αλλά και κάθε λαθεμένη ιδέα είναι αληθινή στο μέρος που εκφράζει ένα μέρος του όλου.

Έτσι στους χρόνους αυτούς του νεοκλασικού οικονομικού «θριάμβου» των θεοποιημένων εξισορροποητικών αυτοματισμών της αγοράς, στους χρόνους αυτούς της αποθέωσης των κάθε είδους “αποδοτικών” κι “αποτελεσματικών” ανταγωνισμών, στους χρόνους αυτούς του παγκοσμιοποιητικού ιδεολογήματος και της μοναδικής οικονομικής σκέψης, με άλλα λόγια στους χρόνους αυτούς του υπέρμετρου ατομικισμού και της επικίνδυνης έλλειψης συλλογικότητας και αλληλεγγύης, ας παραμείνουμε σκεπτικιστές κι επιφυλακτικοί απέναντι στις κλειστές ιδέες τις αποκομμένες από το όλο κι ας επιχειρήσουμε ν’ αποκαλύψουμε τις πανουργίες των λόγων.

ρους των κρατών και ιδίως μείωση της κυριαρχίας τους και περιορισμό του εθνικού χαρακτήρα τους. Αλλά αυτή τη στιγμή μάλλον αντίθετες τάσεις φαίνεται να επικρατούν.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, «Η Συνταγματική προστασία του αλλοδαπού», σε *Πέντε χρόνια εφαρμογής του Συντάγματος του 1975* (Κομοτηνή 1981), σελ.125 επ. και σε *Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών* 1980, σελ.953.

- Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, «Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στο ελληνικό δίκαιο της κατάστασης των αλλοδαπών», σε *Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στο ελληνικό ιδιωτικό δίκαιο - Συνέδριο 15-17 Οκτωβρίου 1992* - Επιμέλεια Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ (Αθήνα-Κομοτηνή 1995), σελ. 233 επ.

- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ, *Το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών στην Ελλάδα - Επιστημονική ημερίδα - Αθήνα 9 Μαρτίου 1994*, Αθήνα 1995.

- Κ. ΠΑΠΑ, *Η νομική θέσις των αλλοδαπών κατά το διεθνές δίκαιον*, Αθήνα 1972.

- N. GUIMEZANES, *La circulation et l'activiti ıconomique des itrangers dans la Communaute Europienne*, 20me ed., Paris 1995.

- J. FROWEIN/T. STEIN, *Die Rechtstellung von Auslaendern nach staatlichem Recht und Voelkerrecht*, Baende I-II, Berlin 1987.

- E. LAUTERPACHT/J.-G. COLLIER, *Individual Rights and the State in Foreign Affairs - An International Compendium*, N.York 1977.

- R. PLENDER, *International Migration Law*, 2nd ed., Dordrecht/Boston/London 1988.

- B. SUNDBERG-WEITMAN, *Discrimination on Grounds of Nationality - Free Movement of Workers and Freedom of Establishment under the E.E.C.- Treaty*, Amsterdam / N.York / Oxford 1977.

- CONSEIL DE L'EUROPE, *Actes du colloque sur «les droits de l'Homme des itrangers en Europe» - Funchal - Madire (Portugal), 17-19 Octobre 1983*, Strasbourg 1985.

- CONSEIL DE L'EUROPE, *Actes du colloque sur «Droits de l'homme sans frontieres» - Strasbourg 30 novembre - 1er dicembre 1989*, Strasbourg 1990.

2. Η εργασία ως συντελεστής παραγωγής

Οι σύγχρονες οικονομίες βρίσκονται σε κατάσταση βαθιάς μεταλλαγής και διαφοροποίησης.

Οι όροι αυτοί προσδιορίζουν μία κατάσταση που κατ' αρχήν φαίνεται σταθερή και χαρακτηρίζει το σύνολο των οικονομιών.

Γίνεται πολύς λόγος για τις νέες πληροφορικές τεχνολογίες. Πολλοί είναι εκείνοι που πιστεύουν σε αυτές κατά ένα τρόπο απόλυτο, άλλοι διατηρούν τις επιφυλάξεις τους, αρκετοί είναι σκεπτικιστές και δεν λείπουν εκείνοι που προσδίδουν σε αυτές ένα περιεχόμενο εξαιρετικό που τείνει να παρουσιαστεί με τη μορφή πανάκειας.

Εδώ και περισσότερο από 25 χρόνια η τεχνική πρόοδος στον τομέα της τεχνολογίας των πληροφοριών ακολουθεί ένα ρυθμό σχεδόν καλπάζοντα. Το πεδίο εφαρμογής της απλώνεται μ' ένα τρόπο καταπληκτικό, η οικονομική όμως μεγέθυνση δεν βρίσκεται πάντοτε στο ποθητό ραντεβού, το περιεχόμενο δε του όρου οικονομική ανάπτυξη σαφώς αλλοιώνεται, συνήθως παραποιείται, συχνά δε με πανουργία χρησιμοποιείται στη θέση του προηγούμενου όρου, ταυτιζόμενο ουσιαστικά λαθεμένα με μία απλή αύξηση του Α. Ε. Π. και σε τελική ανάλυση του πραγματικού κεφαλαίου της οικονομία.

Η ανεργία εμφανίζεται σαν το πλέον οξύ πρόβλημα που οι κοινωνίες μας αντιμετωπίζουν. Κι' αυτό παράλληλα βέβαια με την καταπληκτική κατάρρευση των εργατικών σχέσεων. Τα ποσοστά ανεργίας σταθεροποιούνται σε ποσοστά που ξεπερνούν συνήθως το 10% οι δε τάσεις δεν εμφανίζουν καμία πτωτική τάση.

Οι οικονομολόγοι και οι πολιτικοί επισημαίνουν, όχι εντούτοις πάντοτε με την πρέπουσα έμφαση, το οικονομικό και κοινωνικό αυτό πρόβλημα που πέρα από τις καθαρά οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του, παίρνει τον χαρακτήρα ενός μεγίστου ανθρωπίνου προβλήματος, γίνεται θρυαλίδα ικανή να προκαλέσει ανάφλεξη στο οικοδόμημα της κοινωνικής συνοχής.

Παρ' όλα αυτά εξακολουθούν στην πλειοψηφία τους να είναι δέσμιοι ενός παλαιού διλήμματος. Πληθωρισμός ή ανεργία; Ξεακολουθούν να είναι δέσμιοι μιας μηχανιστικής ερμηνείας ενός συστήματος που καθώς εξελίσσεται και πολυπλοκοποιείται, απαιτεί καινοτομικές αντιλήψεις στην προσπάθεια για την θεωρητική του προσέγγιση.

Υπάρχει μία διάσταση του προβλήματος που συχνά λησμονείται. Πρόκειται για την σπατάλη των οικονομικών πλουτοπαραγωγικών πόρων. Κι ο άνθρωπος είναι, εκτός των άλλων σημαντικών, μία κατ' εξοχήν πλουτοπαραγωγική πηγή.

Η καταδίκη του στην ανεργία, κι ακόμη χειρότερα στον κοινωνικό αποκλεισμό,

δεν σημαίνει απλώς την μείωση της προσωπικής του ευημερίας. Σημαίνει επίσης την μείωση του κοινωνικού πλούτου. Σημαίνει όμως παράλληλα και την ερμηνευτική αδυναμία των κατεστημένων μορφών σκέψης και θεωρίας να συλλάβουν και να διακρίνουν το βαθύτερο νόημα της ήδη πραγματοποιηθείσας κι ακόμη πραγματοποιούμενης μεταλλαγής.

Μία τέτοια κατάσταση μας υποχρεώνει να διερωτηθούμε πάνω στην αξία και την αποτελεσματικότητα των θεωρητικών μας κατασκευών. Μας υποχρεώνει να ξανασκύψουμε στους όρους και στις έννοιες. Μας υποχρεώνει να διερωτηθούμε ταυτόχρονα για την αξία και την αποτελεσματικότητα των οικονομικών μας πολιτικών. Κι αν μας διαφεύγει ότι μια λανθασμένη ή περιοριστική, κλειστή, συχνά ιδιαιδίως αφαιρετική ερμηνεία του οικονομικού συστήματος οργάνωσης, οδηγεί στη λήψη αναποτελεσματικών αποφάσεων σ' ότι αφορά τουλάχιστον την ορθή διαχείριση του.

Φαίνεται έτσι ότι πρέπει να μελετήσουμε ξανά με προσοχή το περιεχόμενο των βασικών εννοιών, αυτών που συνθέτουν το θεωρητικό μας οπλοστάσιο κι από τις οποίες ξεκινούν οι θεωρητικές μας κατασκευές που επιχειρούν την ερμηνεία της πολυπλοκότητας που μας περιβάλλει, ακόμη κι όταν συλλαμβάνουν αυτήν σαν απλή μετά-έννοια.

Η έννοια της εργασίας είναι οπωσδήποτε μεταξύ αυτών. Και θα μπορούσε ίσως να επιβεβαιώσει κανείς ότι λίγες εννοιολογικές πρόοδοι έχουν πραγματοποιηθεί από την εποχή ακόμη της Σχολής των Κλασικών Οικονομολόγων. Θεωρούμενη από τότε σαν μία έννοια ποσοτική, σήμαινε την ομοιογενή ποσότητα της ανθρώπινης προσπάθειας που συνδυαζόμενη με άλλους συντελεστές παραγωγής ομοιογενείς επίσης, έδινε διέξοδο στην ολοκλήρωση της παραγωγικής διαδικασίας. Πράγματι, ομοιογένεια και ποσοτικός χαρακτήρας αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος ακόμη και σήμερα. Το πρόσωπο του εργαζόμενου, η αυτονομία του, η ελευθερία της σκέψης και της δημιουργικότητας του, απόλυτα συνήθως αγνοείται. Πρόκειται μάλλον για μία βολική σύμβαση που κι αν ακόμη κυρίαρχα υιοθετείται, φαίνεται ότι απέχει από την πραγματικότητα.

Το αποτέλεσμα της συλλογικής προσπάθειας των εργαζομένων ανθρώπων στο πλαίσιο μιας παραγωγικής διαδικασίας, είναι καθαρά ανώτερο από το άθροισμα των ποιοτήτων εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν. Η ποιοτική διάσταση της εργασίας δεν μπορεί να τυποποιηθεί μ' ένα πολλαπλασιαστικό συντελεστή της ποιότητάς της. Τούτο γιατί ένας τέτοιος συντελεστής δεν λαμβάνει υπ' όψη του ούτε τον συνδυασμό των ικανοτήτων και της μοναδικότητας των ανθρώπων, ούτε την διάρθρωση μεταξύ ατομικής γνώσης και συλλογικής σοφίας που δημιουργεί και στηρίζει διαρκώς τον χαρακτήρα και την ιδιαιτερότητα των παραγωγικών μονάδων.

Για την κυρίαρχη οικονομική θεωρία, η τεχνική πρόοδος είναι ένα φαινόμενο αυτόνομο σε σχέση με την εργασία. Επιβάλλεται στην εργασία που πρέπει αυτόματα, στιγμιαία και άμεσα να προσαρμοστεί. Στην περίπτωση αυτή ο εργαζόμενος σαν στοιχείο και πηγή της τεχνολογικής αλλαγής είναι απολύτως απών.

Ακόμη και στις θεωρητικές κατασκευές που επιχειρούν να συλλάβουν το κεφάλαιο σαν ετερογενές στοιχείο στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας, η εργασία σαν συντελεστής ευρέως λησμονιέται. Παραμένει το ομοιογενές συμπλήρωμα ενός ετερογενούς στην περίπτωση αυτή κεφαλαίου.

Η αντίληψη αυτή, όσο μακριά κι αν βρίσκεται από την πραγματικότητα, αντανακλά εντούτοις μία εικόνα του πραγματικού κόσμου που γίνεται συνήθως αποδεκτή στο χώρο των επιχειρήσεων ή των ειδικών της βιομηχανικής οργάνωσης. «Ο μέσος εργαζόμενος επιθυμεί μία εργασία που δεν απαιτεί μεγάλη φυσική προσπάθεια (μόχθο). Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι επιθυμεί μία εργασία που δεν τον υποχρεώνει να σκέφτεται». Η φράση αυτή του H.Ford εμπερικλείει την αντίληψη για τον εργαζόμενο που έμεινε για πάρα πολύ καιρό κυρίαρχη.

Βέβαια στο πλαίσιο της Ιστορίας της Οικονομικής Σκέψης υπάρχουν εξαιρέσεις. Η προσέγγιση του ανθρώπινου πόρου γίνεται όλο και περισσότερο αποδεκτή. Όμως ακόμη κι αν ο όρος “ανθρώπινος πόρος” ή “ανθρώπινο κεφάλαιο”, γίνεται σήμερα περισσότερο αποδεκτός από χθες, η θεωρητική κατεύθυνση που εμπεριέχει τυχαίνει ακόμη μικρής εκμετάλλευσης και επεξεργασίας.

Οι παρούσες συνθήκες, οι εξελίξεις, οι καταρρέουσες εργασιακές σχέσεις, και η παγκοσμιοποιητική υστερία, με τον τρόπο που συλλαμβάνεται αυτή, υποχρεώνουν να μελετήσουμε εκ νέου και να προσδιορίσουμε και πάλι το θεωρητικό περιεχόμενο της έννοιας της εργασίας. Οι καταστάσεις πιέζουν, οι μεταλλαγές είναι ορατές, η έννοια της αποτελεσματικότητας διαφοροποιείται και πάλι ως προς τον στόχο της, η επένδυση με τη σύγχρονη μορφή της δημιουργεί ανέργους, παύει να τους απορροφά, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό που το επιτύγχανε στους χρόνους που πέρασαν, και η τεχνολογική εξέλιξη βρίσκεται στη βάση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού που στερεί τον πολιτισμό από το περιεχόμενό του προσφέροντας μία γεύση βαρβαρότητας και την αίσθηση της υπερβολής.

Η προσήλωση στο κέρδος στην πιο άμεση μορφή του, η προώθηση και η προπαγάνδη ενός αμφίβολου περιεχομένου ανταγωνισμού, η απόρριψη των κατακτήσεων των εργαζομένων, η ασταθής εργασία, η πολυαπασχολησιμότητα, η μυθοποίηση της ευελιξίας, η θεοποίηση των νόμων της αγοράς, η διαμόρφωση ενός οιονεί ανεξέλεγκτου επιστημονικά οργανωμένου οικονομικού συμφέροντος και μιας αποτελεσματικά χειραγωγήσιμης κοινωνίας με σαφή υποχώρηση των ευαισθησιών απέναντι στην υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, τέλος ένα στα-

διακά εμφανέστερο έλλειμμα δημοκρατίας με συχνά αναδυόμενους οργουελικούς χαρακτήρες, συνθέτουν το πλαίσιο εντός του οποίου επιβάλλεται η επανατοποθέτηση των επιστημόνων και των διανοητών απέναντι, εκτός των άλλων, στο περιεχόμενο του συντελεστή εργασία. Σε μία εποχή, όπου η νέα τεχνολογία και οι κατακτήσεις στο επίπεδο της οργάνωσης, επιτρέπουν την ανάδυση της ελπίδας του ανθρώπου για μία σταδιακή απαλλαγή του, όχι από την εργασιακή του προσπάθεια, αλλά από τον μόχθο αυτής, ο εγκλωβισμός σε παραδοσιακά κλισέ του παρελθόντος, μόνο επιφυλάξεις κι αμφιβολίες μπορεί να εγείρει για τις πραγματικές επιδιώξεις των ισχυρών. Η εμμονή στις κυρίαρχα υιοθετηθείσες επιχειρηματολογίες μιας τυπικής λογικής, όπου η παρουσία οποιωνδήποτε πρόσκαιρων ή συγκυριακών αντιθέσεων ή αναποτελεσματικοτήτων αποτελεί και ένδειξη αποτυχίας, μόνο σε εγρήγορση πρέπει να οδηγήσει τον Μεγάλο μικρό άνθρωπο της καθημερινότητας για την “πανουργία του λόγου”.

3. Προς μια νέα αντίληψη

Το νέο θεωρητικό περιεχόμενο της έννοιας της εργασίας πρέπει να προσφέρεται για μία δυνατή ενσωμάτωση ποιοτικών διαστάσεων, ταυτόχρονα δε να αποτελεί αποτελεσματικό «αναλυτικό» εργαλείο στο χώρο της κατανόησης και της αντιμετώπισης των πολύπλοκων προβλημάτων της παρούσας περιόδου.

Φαίνεται ότι ο αφαιρετικός λόγος που υπήρξε απαραίτητος για την διαμόρφωση του κυρίαρχου περιεχομένου της έννοιας της εργασίας, κατέστησε αδύνατη μία αποτελεσματική σήμερα αντίληψη της πραγματικότητας, συσκοτίζοντας αρκετές από τις σημαντικές σύγχρονες όψεις της.

Η εργασία σαν ομοιογενής συντελεστής της παραγωγής δεν υπάρχει. Η αντίληψη αυτής της ομοιογένειας δημιούργησε περισσότερα προβλήματα από αυτά τα οποία έλυσε. Κάθε παραγωγικός στόχος απαιτεί έναν αριθμό ιδιαίτερων ικανοτήτων. Η συμμετοχή σε μία παραγωγική διαδικασία προικίζει την ανθρώπινη προσπάθεια με ποιοτικά χαρακτηριστικά που καθιστούν αδύνατη κάθε μορφή απλής ολοκλήρωσης. Είναι αδύνατο να επιτύχουμε το άθροισμα ετερογενών ποσοτήτων. Και ακριβώς η ποικιλία των ετερογενών ποιοτικών χαρακτηριστικών προβάλλει την ετερογένεια του συντελεστή επιβάλλοντας την αναθεώρηση του ομοιογενούς του περιεχομένου του.

Ο εμπλουτισμός ενός οικονομικού συστήματος με ανθρώπινους πόρους δεν αποτελεί μία καθαρά ποσοτική υπόθεση. Είναι ταυτόχρονα μία υπόθεση που σχετίζεται με τους ιδιαίτερους παραγωγικούς στόχους που τίθενται κι επιδιώκονται στα πλαίσια του. Η απόκτηση των ειδικών εκείνων ικανοτήτων που απαιτούνται

για την κατάκτηση κάθε παραγωγικού στόχου, προϋποθέτει μία πολύπλοκη ποσοτικά και ποιοτικά επένδυση.

Και κατά πρώτον, ως μην υποτιμάται το γεγονός ότι πρόκειται για μία επένδυση που συνήθως αναλαμβάνεται από την ίδια την κοινωνία, πραγματοποιούμενη κατ' εξοχήν από αυτούς τούτους τους εκπαιδευτικούς της θεσμούς.

Στο μέτρο που μερικά χρόνια σχολικής εκπαίδευσης είναι υποχρεωτικά για κάθε πολίτη ο τελευταίος κατακτά μία ποσότητα βασικών γνώσεων που όμως είναι επίσης άμεσα συνδεδεμένες με την παραγωγική του δραστηριότητα στη ζωή. Κάτω από μία τέτοια οπτική, φαίνεται ότι η μη ποιοτικά προσανατολισμένη εργασία ουσιαστικά δεν υφίσταται ή τουλάχιστον εκλείπει.

Το εκπαιδευτικό σύστημα, κι ακόμη περισσότερο το σύστημα παιδείας στο σύνολο του, είναι ένας ιδιαίτερα ισχυρός μηχανισμός ετερογενοποίησης των ανθρωπίνων πόρων, είτε μέσω των διαφόρων βαθμίδων προσφερόμενης εξειδίκευσης, είτε, τέλος, μέσω του βαθμού δημιουργίας ικανότητας κριτικής αντίληψης των πραγμάτων στα διάφορα επίπεδα του.

Παρά το γεγονός ότι ο ρυθμός αύξησης των συνολικών δαπανών που υιοθετούνται για την εκπαίδευση στην πλειονότητα των δυτικών τουλάχιστον χωρών υπερτερεί συνήθως του ρυθμού αύξησης των παραγωγικών εκροών τους (Α. Ε. Π.), φαίνεται ότι το σύνολο των ειδικών επιστημόνων παρατηρεί μία γενικευμένη χειροτέρευση του εκπαιδευτικού συστήματος και των αποτελεσμάτων του.

Συγγραφείς όπως ο Μ. Spence και ο R. B. Freeman αποκαλύπτουν την ανικανότητα του αμερικανικού εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες απαιτήσεις της παραγωγικής μηχανής. Κατά τις εκτιμήσεις του Μ. Spence, μία επέκταση της μέσης διάρκειας της εκπαίδευσης θα είχε πολύ πενιχρά αποτελέσματα στη μέση παραγωγικότητα. Ο R. B. Freeman αποδεικνύει με τη σειρά του ότι η μέση απόδοση της εκπαίδευσης είναι φθίνουσα. Κατά δε τον Γάλλο J. Voge, η επένδυση που πραγματοποιείται στην εκπαίδευση και μάλιστα στην ανώτατη βαθμίδα στις Η.Π.Α, έχει γίνει λιγότερο αποδοτική απ' ότι η επένδυση σε φυσικό κεφάλαιο.

Φαίνεται εντούτοις ότι το πρόβλημα δεν τίθεται μόνο σε ποσοτικούς όρους. Αφορά κύρια την ανάδραση μεταξύ των αναγκών των σύγχρονων κοινωνιών και των γνώσεων που προσφέρονται από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Εξ άλλου, ένα σημαντικό μέρος της επένδυσης που πραγματοποιείται για την βελτίωση και τη διαμόρφωση των ανθρωπίνων πόρων βαρύνει συνήθως τις παραγωγικές μονάδες. Η επένδυση αυτή γίνεται είτε μέσω ειδικών και συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, είτε μέσω της εκμάθησης τύπου «learning by doing». Έτσι οι εργαζόμενοι κατακτούν ένα σύνολο από ειδικές γνώσεις που αφορούν άμεσα όχι

μόνο τον τομέα στον οποίο η επιχείρηση στην οποία εργάζονται ανήκει, αλλά επίσης γνώσεις που σχετίζονται μ' αυτή καθ' εαυτή την παραγωγική διαδικασία, στην οποία συμμετέχουν.

Στο μέτρο που οι δραστηριότητες των επιχειρήσεων εξειδικεύονται πολυπλοκοποιούμενες, η μορφή αυτή επένδυσης επί του ανθρωπίνου κεφαλαίου γίνεται όλο και περισσότερο σημαντική. Η ικανότητα των επιχειρήσεων να πραγματοποιήσουν μία τέτοια μορφή επένδυσης αποτελεί κριτικό παράγοντα της αποδοτικότητας τους.

Η μόρφωση και η εκπαίδευση στο πλαίσιο των επιχειρήσεων αποβαίνει ένας σκοπός πολύ πιο πολύπλοκος και λεπτός απ' ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψευς, κυρίως μάλιστα σ' ότι αφορά το πρώτο σκέλος. Στην περίπτωση για παράδειγμα μίας ταχείας τεχνικής προόδου, είναι δυνατό η επιχείρηση να μη διαθέτει τις γνώσεις που της είναι απαραίτητες. Οφείλει τότε να μάθει και η ίδια, να κατακτήσει και η ίδια τις γνώσεις αυτές και μάλιστα μέσω των ίδιων των εργαζομένων της, των ανθρώπων που στο πλαίσιο της απασχολούνται. Στην περίπτωση δε μιας συντελούμενης μεταλλαγής, σαν αυτή που σήμερα βιώνουμε, η επιχείρηση οφείλει να κατανοήσει, αν δεν το κατανοεί, ότι έχει ανάγκη όχι απλώς ειδικών, αλλά επίσης μορφωμένων ανθρώπων, ικανών να συλλάβουν την ποιότητα των πραγματοποιούμενων διαφοροποιήσεων και τα μηνύματα των καιρών, καθιστάμενοι αποδοτικοί σε νέα και διαφορετικά πλαίσια, καθώς θα καταφέρουν να συνειδητοποιούν τόσο τις προοπτικές όσο και τους κινδύνους που εμπερικλείει η εξελικτική διαδικασία.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της επένδυσης στους ανθρωπίνους πόρους, αποτελεί το γεγονός ότι μπορεί ν' αποτελέσει στοιχείο υποβάθμισης της αξίας της. Η απαξίωση αυτή μπορεί για παράδειγμα να είναι βαθμιαία στην περίπτωση μίας βαθμιαίας τεχνικής προόδου. Μπορεί όμως επίσης να γίνει ταχύτατη ή ακόμη και στιγμιαία στην περίπτωση μιας τεχνολογικής τομής ή μιας ριζοσπαστικής τεχνικής προόδου.

Το τελευταίο αυτό στοιχείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην παρούσα περίοδο των εξελίξεων. Μία ταχεία απαξίωση του ανθρωπίνου πόρου που ενσωματώνεται σ' ένα εργαζόμενο, οδηγεί σε μία ριζική μείωση της αξίας που αυτός αποτελεί για την επιχείρηση. Η απόλυση του είναι τότε ορατή, κυρίως εάν το κόστος της είναι κατώτερο από τη νέα επένδυση που απαιτείται για την επιμόρφωση του.

Είναι αληθές ότι οι ανθρωπίνι πόροι έχουν μία ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα σε σχέση με το φυσικό κεφάλαιο. Οι άνθρωποι μπορούν πάντοτε να μαθαίνουν και να γίνονται αποτελεσματικοί σ' ό,τι αφορά μία ποικιλία στόχων που είναι συχνά πολύ διαφορετικοί από την πρωταρχική τους εξειδίκευση. Εάν κατασκευάζε κανείς ένα υπόδειγμα γενεών κεφαλαίου για τον ανθρωπινό πόρο, το υπόδειγμα αυτό θα ήταν της μορφής «putty-putty». Πρέπει εντούτοις να υπογραμμίσω, ότι η

διαδικασία αυτή δεν είναι αυτόματη, ούτε στιγμιαία. Απαιτεί μία ειδική προσπάθεια σ' ότι αφορά το κόστος και τα χρονικά περιθώρια. Και δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι επιχειρήσεις διαθέτουν πάντοτε τα απαιτούμενα μέσα. Η προσπάθεια σ' αυτήν την περίπτωση οφείλει να λάβει τη μορφή μιας κοινωνικής πρωτοβουλίας. Τούτο για να μπορέσει η κοινωνία να προστατέψει την ευημερία ενός σημαντικού μέρους των μελών της και να αποφύγει τη σπατάλη μέρους των πλουτοπαραγωγικών της πόρων.

Ποια είναι λοιπόν τα διδάγματα που μπορεί ν' αποκομίσει κανείς από τις παρατηρήσεις αυτές, που αφορούν αυτό που παραδοσιακά ονομάζεται αγορά εργασίας;

Πρώτα απ' όλα, ότι δεν υπάρχει μία ενιαία αγορά εργασίας, αλλά πολλές και διάφορες. Οι αγορές αυτές αλληλοεπηρεάζονται, ευρισκόμενες σε μία κατάσταση συνεχών ανταλλαγών και διασυνδέσεων. Η δε τάση που αποβλέπει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, ως να επρόκειτο για μία ενιαία αγορά, μπορεί να δημιουργήσει σημαντικούς κραδασμούς, συγκρούσεις και διαφορισμούς.

Οι κινήσεις σ' αυτές τις αγορές εργασίας, κινήσεις απαραίτητες για την επιτυχία μιας κατάστασης σφαιρικής ομαλότητας, δεν είναι ούτε αυτόματες, ούτε ανεξάρτητες του κόστους. Η μείωση του απαραίτητου χρόνου προσαρμογών και η αντιμετώπιση του κόστους είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Τα φαινόμενα όμως αυτά δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από το γενικό επίπεδο των μισθών. Αντιθέτως, είναι στενά συνδεδεμένα με την ικανότητα των κοινωνιών μας να δώσουν στους ανθρώπινους πόρους την κατάλληλη μορφή για να μπορέσουν να ενσωματωθούν κανονικά στις διάφορες αγορές εργασίας.

4. Εργασία και σύγχρονη μεταλλαγή

Φαίνεται ότι τα συμπεράσματα αυτά αποκτούν μία ιδιαίτερη σημασία μπροστά στη σύγχρονη μεταλλαγή του οικονομικού και κοινωνικού γίγνεσθαι της οποίας, ως φαίνεται, είμεθα μάρτυρες.

Η μεταλλαγή αυτή στηρίζεται βέβαια πάνω στην θεωρητικά και έμπρακτα εκφραζόμενη βούληση των διεθνών κέντρων της δύναμης και της εξουσίας, για περιορισμό και εξαφάνιση των εμποδίων του διεθνούς εμπορίου, του ανοίγματος των αγορών και της ελεύθερης διακίνησης του προϊόντος και του χρήματος, προς εξυπηρέτηση του βασικού στόχου μιας αναπαραγωγής του συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο. Το τελευταίο αποκτά μία ενδιαφέρουσα διάσταση, καθώς, κατά τρόπο επιθετικό, ενδύεται, κατά περίπτωση, τον βραχυχρόνιο μανδύα του κερδοσκοπικού χρηματιστηριακού κεφαλαίου, στερώντας πλήθος κοινωνιών του μακροχρόνιου οράματος και της μακροχρόνιας προοπτικής.

Η μεταλλαγή όμως αυτή, στηρίζεται επίσης, πάνω στην εφαρμογή των νέων πληροφορικών τεχνολογιών και των τεχνικών καινοτομιών, τις οποίες ταυτόχρονα και αναδραστικά στηρίζει εκ των πραγμάτων, στο πλαίσιο μιας φαυλοκυκλικής διαδικασίας ανταγωνιστικού περιεχομένου που αναδεικνύεται ως ο νέος «μύθος» του υιοθετούμενου παραδείγματος. Τόσο οι πληροφορικές τεχνολογίες όσο και οι τεχνικές καινοτομίες, αναγκαστικά ωθούν σε οργανωτικές και κοινωνικές καινοτομίες που κατά τους θιασώτες της συγκεκριμένης μορφής της παγκοσμιοποίησης που επιχειρείται, καθίστανται απαραίτητες και άνευ των οποίων τα αδιέξοδα είναι αδύνατο να ξεπεραστούν.

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό των νέων τεχνολογιών είναι το γεγονός ότι αποτελούν και επιφέρουν μία ρήξη στις προηγούμενες τάσεις της τεχνικής προόδου. Δεν πρόκειται απλώς για μία κατάκτηση νέων δυνατοτήτων, αλλά συχνά για μία νέα αντίληψη των παραγωγικών στόχων και του ανθρωπίνου ρόλου στα συστήματα επιχειρηματικής δράσης. Άλλη ιδιότητα των εν λόγω τεχνολογιών και της δομικής αλλαγής την οποία εμπεριέχουν, είναι το γεγονός ότι τα αποτελέσματά τους δεν περιορίζονται σ' ένα περιορισμένο αριθμό τομέων, αλλά διαχέονται σ' ολόκληρο σχεδόν το οικονομικό σύστημα. Οι παραγωγικές διαδικασίες του συνόλου των τομέων δραστηριότητας παρουσιάζονται βαθιά μεταλλαγμένες και απαιτούν την ανάπτυξη νέων ικανοτήτων και διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Η «δημιουργός καταστροφή» που άμεσα συνδέεται με κάθε τεχνολογική αλλαγή, αλλά και ουσιαστικά εκφράζει αυτό καθ' εαυτό το περιεχόμενο της οικονομικής διαδικασίας, λαμβάνει επί του προκειμένου μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διάσταση. Μία ποικιλία νέων ικανοτήτων καθίσταται απαραίτητη. Τούτο προϋποθέτει μία ευρεία προσπάθεια δημιουργίας νέων ποιοτικών χαρακτηριστικών. Η προσπάθεια αυτή ξεπερνά τα όρια των ιδιωτικών επιχειρήσεων και υποχρεώνει σε μία κοινωνική κινητοποίηση.

Πολλοί οικονομολόγοι έχουν υποστηρίξει την υπόθεση μιας τομεακής ομογενοποίησης των ηλεκτρονικών ειδικοτήτων. “Ένας αναλυτής-προγραμματιστής επιτελεί το ίδιο έργο όταν εργάζεται στη βιομηχανία αυτοκινήτων ή στην υφαντουργία”. Μία τέτοια υπόθεση παρουσιάζεται όλο και λιγότερο αληθής. Η εργασία που σχετίζεται με την επεξεργασία των πληροφοριών οφείλει σταδιακά να προσαρμόζεται στον ειδικό χαρακτήρα των επιδιωκόμενων και πραγματοποιούμενων στόχων. Οι πληροφορικές μηχανές δεν έχουν ακριβείς αποδόσεις. Η αποτελεσματικότητά τους ιδιαίτερα εξαρτάται από την κυβερνητική συνέργια ανθρώπου και μηχανής.

Τέλος, δεν πρέπει να υπο-εκτιμούμε τα αποτελέσματα των καλπάζοντων ρυθμών της προόδου στον τομέα των πληροφορικών τεχνολογιών. Η απαξίωση των

κατακτημένων γνώσεων είναι ιδιαίτερα γρήγορη. Η ανικανότητα που παρουσιάζουν οι σύγχρονες δομές της εκπαίδευσης και της επιμόρφωσης στο να αντιμετωπίσουν την πολυπλοκότητα και τον μεγενθυνόμενο ρόλο της πληροφορίας, υπογραμμίζεται από συγγραφείς όπως ο A. Danzin και ο M. Codet. Μία προσαρμογή, ή ακόμη και μία πλήρης αναθεώρηση του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτελεί γι' αυτούς, μία απαραίτητη και αναπόφευκτη προϋπόθεση της σύγχρονης μεταλλαγής που βρισκείται εν εξελίξει. Σ' ότι αφορά μάλιστα τον A. Danzin, η εκπαίδευση που συνίσταται στη μεταβίβαση ενός συνόλου γνώσεων στο πρώτο μέρος της ανθρώπινης ζωής παρουσιάζεται ευρέως ξεπερασμένη από την ταχύτητα της συσσώρευσης των γνώσεων και των πληροφοριών της σύγχρονης κοινωνίας. Η εκπαίδευση δεν μπορεί παρά να γίνει μία συνέχεια ενσωματωμένη στο σύνολο της ζωής. Το περιεχόμενο της παύει να είναι απλή μεταβίβαση ενός ιδιαίτερου σώματος γνώσεων. Γίνεται μία συνεχής διαδικασία μάθησης της μάθησης.

5. Επίλογος

Μία αντίληψη της εργασίας περιορισμένη στο στενό πλαίσιο που ακόμη σήμερα κυριαρχεί, φαίνεται ανίκανη να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας αποτελεσματικής πολιτικής απέναντι στα κρίσιμα προβλήματα της σύγχρονης περιόδου.

Οφείλουμε να προσπαθήσουμε να προικοδοτήσουμε την ανθρώπινη προσπάθεια που συντελείται εντός των παραγωγικών συστημάτων, με μία νέα εννοιολογική θεώρηση ικανή να απαντήσει στις απαιτήσεις της εποχής.

Η προσπάθεια αυτή είναι πρωταρχικής σημασίας. Η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας είναι εκείνη που θα την καταστήσει αναπόφευκτη. Και η επιστημονική όπως και η πολιτική ευθύνη οφείλει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Πρέπει να γίνει συνείδηση ότι οι εν εξελίξει μεταλλαγές είναι πρωτόγνωρες κι ανεξιχνιάστες. Η μακροχρόνια πρόβλεψη είναι ουσιαστικά αδύνατη και η παγκοσμιοποιητική διαδικασία είναι μία πολύπλοκη υπόθεση με πολυδιάστατο χαρακτήρα. Η μονοδρομική αντίληψη των εξελίξεων είναι επιρρεπής στην «πανουργία του λόγου», η δε αλήθεια είναι το όλο, το σύνολο, η κοινωνία, η ανθρωπότητα σε διαρκή κίνηση, συνήθως ημιτελή. Η αλήθεια αυτή είναι σε αδιάκοπη περιπλάνηση σχηματιζόμενη και ακυρούμενη συνεχώς. Η ανθρωπότητα οφείλει να γνωρίζει τους πραγματικούς της στόχους, η δε απόκρυψη των πραγματικών στόχων εκ μέρους των ισχυρών, η «πανουργία του λόγου» νομοτελειακά οδηγεί σε συγκρούσεις και άρνηση. Έχουμε την ευθύνη να την προφυλάξουμε απ' αυτά με έναν τρόπο απλό και δύσκολο. Αναγνωρίζοντας και συνειδητοποιώντας την σχετικότητα της αλήθειας την οποία πιστεύουμε ότι κατέχουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. DANZIN A. : "Societe technologique et prospective" Futuribles - Juin -1986
2. DANZIN A. : "Technologies de Γ information et evolution sociale" Futuribles - Mars - 1986
3. FITOUSSI J. P. : "Mondialisation et inegalites" Futuribles - Octobre - 1997
4. FITOUSSI J. P. : "Η απαγορευμένη συζήτηση" - Εκδ. Πολίς - Αθήνα - 1997
5. FREEMAN Ch. : "Technical change and future trends in the world Economy" - Futures - August 1993
6. GODET M. : "Du mirage technologique au virago social" Futuribles - Novembre 1984
7. HEERTJE A. : "Economic ct progrcs technique" - Ed.Aubier - Paris -1997
8. MARECHAL J. P. : "Le capitalisme, I' emploi et I' environnement" - Transversales - No 44 - 1997
9. MARECHAL J. P. : "Revolution informationnelle et mutation du Travail" - Esprit -Aout- 1995
10. MORIN E. : "Τα δαιμόνια μου " - Εκδ. του Εικοστού πρώτου - Αθήνα -1999
11. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. : "Κοινωνιολογικά ανάλεκτα - Όψεις της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας " - University studio press - Θεσ/νίκη -1996
12. PΑΡΑΔΙΜΙΤΡΙΟΥ Ζ. - ΗΑΔΙΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. : "Notes on neocapitalism, Unemployment and Social Exclusion" Τόμος πρακτικών Συνεδρίου ERASMUS UNIVERSITY OF ROTTERDAM - 1996
13. PASSET R. : "Προς μία νέα κατανομή εργασίας και εισοδημάτων" Le Monde Diplomatique- Αφιερώματα - τ.3 - 1993
14. PASSET R. : "Αναζητώντας κάποιο νόημα" Le Monde Diplomatique -Αφιερώματα - τ.6 - 1995
15. RAMONET I. : "Geopolitique du chaos" - Ed.Galilee - Paris - 1997
16. RIFKIN J. : "Το τέλος της εργασίας" - Εκδ. Νέα Σύνορα - Αθήνα-1996
17. ΡΟΜΠΟΛΗΣ Σ. - ΧΛΕΤΣΟΣ Μ. : "Η Κοινωνική Πολιτική μετά την κρίση του κράτους πρόνοιας" - Εκδ. Παρατηρητής - Θεσ/νίκη - 1995
18. VOGÉ J. : "Crise, information et communication dans Γ economic americaine" - Futuribles - Juillet - 1985
19. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. κ.α. : "Η ανθρώπινη εργασία σε σταυροδρόμι" - Εκδ. Παρατηρητής - Θεσ/νίκη - 1997
20. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. : "Στα δεσμά του μυθοποιημένου οικονομικού παραδείγματος " - Εκδ. Ελληνικά Γράμματα - Αθήνα - 1998

21. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. - ΔΡΥΜΠΕΤΑΣ Ε. : “Τεχνικοοικονομική μεταλλαγή και συστημική πολυπλοκότητα“ - Εκδ. Σάκκουλα - Θεσ/νίκη - 1986
22. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. κ.α.: “Πέρα από την μηχανιστική αντίληψη στην Οικονομική θεωρία “ - Εκδ. Παρατηρητής - Θεσ/νίκη 1992

⋮

